

CZAGÁNY ZSUZSA

*Kyriale és szekvencionále*A váradi kódexcsalád két töredékcsoportjának elemzése¹

BEVEZETÉS

A váradi kódexcsaláddal, elsősorban az e családból származó Váradi („Zalka”) antifonáléval foglalkozó könyv- és zenetörténeti szakirodalomban időről időre fölvetődött a kérdés, vajon hány kötetből állt a váradi székesegyház egykori nagyszabású, a mise és a zsolozsma teljes énekkészletét felölelő, a 15. század utolsó harmadában készült könyvsorozata. A sorozat maradékának díszes kiállítása, hatalmas mérete miatt többen úgy vélték, sokkötetes korpuszról lehetett szó, s az antifonále két rekonstruálható könyve mellé² külön kötetekként képzelték el a graduálét, szekvencionálét és *kyrialét*.³ A közép-európai térség számos hasonló korú, 15–16. századi kottás misekódexét⁴ áttekintve úgy gondoljuk, a váradi mise teljes repertóriumának leírásához nem feltétlenül volt szükség három különálló kötetre, elegendő volt mindehhez egy is. A kódexek keletkezéstörténetéből tudjuk, hogy megrendelőjük, a váradi egyházmegye morva származású püspöke, Filipecz János a kor valamelyik vezető cseh műhelyében készítette el székesegyháza számára a karkönyveket; az antifonále pompás illuminációja s nem utolsósorban a dallamok lejegyzésénél használt monumentális rombikus kottairásfajta cseh mesterek – *scriptorok*, notátorok és miniatörök – munkájáról tanúskodik.⁵ Nem véletlen, hogy éppen a késő középkori cseh liturgikus-kottás források közt találhatunk rá azokra, amelyek kiállításukat tekintve a váradi kódexek legközelebbi rokonai. Ha e gazdag kódextermésből kiemeljük a graduálékat, azt látjuk, hogy csaknem kivétel nélkül egykötetes kódexek, s felépítésük meglehetősen uniformizált: mindegyikük elején a *kyriale*, azaz a mise állandó részeinek dallamkészlete áll, majd ezt követi a graduále a maga rendje és módja szerint a *temporale*, *sanctorale* és *commune sanctorum*

¹ A tanulmány az NKFIH 120 643 számú kutatási pályázatának keretében készült.

² Dobszay László azt sem tartotta kizártnak, hogy az antifonále eredetileg négykötetes volt, téli-tavaszi, valamint nyári-őszi *temporaléval* és *sanctoraléval*. Dobszay László: *Corpus Antiphonarum. Európai örökség és hazai alakítás*. Budapest, Balassi Kiadó, 2003, 43.

³ Szendrei Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1981 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez 1), 40–41; Szendrei Janka: *A Zalka Antiphonale provenienciája*. In: *Zenetudományi Dolgozatok 1988*, MTA Zenetudományi Intézet, 21–32, itt: 22; Dobszay 2003, 42; Kovács Andrea: *Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae VII/A Transsylvania-Várad (Temporale)*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszék, 2010, 41.

⁴ Az idézett magyarországi és külföldi források jegyzékét tanulmányunk Függelékében közöljük.

⁵ Szendrei 1981, 40–41; Zsuzsa Czagány: *Rukopis na hranici kultúr: Antifonár varadínskej katedrály z konca 15. storočia*. In: *Vedy o umeniach a dejiny kultúry*. Ed. Ivan Gerát, Adam Bžoch et al. Bratislava, Slovenská akadémia vied, 2013, 131–142.

három egységének énektételeivel. Az utolsó szakaszt a rendszerint tipográfiaailag is valamelyest elkülönülő szekvencionále alkotja. Ilyen összetételben és szerkezetben áll előttünk többek között a Franus-kancionále vagy a Mladá Boleslav-i graduále,⁶ s véleményünk szerint ehhez hasonlóan épülhetett föl a Váradi graduále is.

⁶ A források leírását lásd a Függelékben közölt Forrásjegyzékben.

A LITURGIKUS TARTALOM

A váradi misekódexekből ma összesen huszonhárom azonosítható töredéket ismerünk: tizenkettő származik a graduáléból, négy a *kyrialéből* és hét a *szekvencionáléből*. Összehasonlítva e fragmentumokat a Váradi antifonále fönmaradt torzójával, a látványos mennyiségbeli különbség nyugtázásán túl több fontos megállapítást tehetünk:

A graduále töredékes tételeivel való foglalatosság más kutatómódszertani megközelítést igényel, mint azt az antifonále fragmentumainál megszoktuk. A graduále, *kyriale* és szekvencionále töredékes énektételei bizonyos értelemben – a liturgikus készlet szintjén – kevésbé informatívak, kevesebb adatot szolgáltatnak a tartalmi elemzéshez, mint az antifonále fragmentumai. Ez a középkori liturgia két alapvető színtere, a mise és a zsolozsma természetének, énekkészletének különbözőségéből fakad: a mi se tételkészlete sokkal általánosabb a zsolozsmáénál; a zsolozsmakódexek repertóriumában tapintható, adott rítusra, szokásrendre, térségre, intézményre jellemző tulajdonságok, válogatás- és sorrendbeli jellegzetességek, egyéni megoldások a misszálékban, graduálékban jóval kisebb számban fordulnak elő, és nehezebben azonosíthatók.

1. E sajátosságból fakadóan a graduáletöredékek tételeinek azonosítása, pontos liturgikus helyük és funkciójuk meghatározása sokkal nehezebb, mint az antifonále darabjai esetében. Ebből következően a töredékek eredeti kódexbeli helyének és sorrendjének rekonstrukciója is sokszor nehézségekbe ütközik, illetve több választási lehetőséget kínál.

2. A liturgikus készlet viszonylagossá válása mellett nagyobb szerephez jut a dallamalakítás. A fönmaradt dallamok és torzók beható vizsgálata, az ismert dallamok egyéni változatainak, akár egy-egy hang vagy hangcsoport mikrovariánsainak számba- vétele adhatja a kutató kezébe azokat az építőkockákat, amelyeket egymás mellé rakosgatva újraépítheti az elveszett Váradi graduále egy-egy nagyobb egységét.

3. Mind tartalmi, mind módszertani szempontból külön egységként kell kezelnünk a kódex három fejezetét: a szűkebben értelmezett graduálét a mise változó énekeivel a megszokott *proprium de tempore*, *de sanctis* és *commune sanctorum* felosztásban, az állandó részeket összefoglaló *ordinarium missae*-t (*kyrialét*) és végül a *szekvencionálét* (*prosariumot*). Tanulmányunk további részében a graduále törzsanyaga mellett helyet foglaló, a kódex feltételezett eredeti rendjében azt közrefogó két „különgyűjtemény”, a *kyriale* és a szekvencionále fragmentumait vesszük szemügyre.

I. A KYRIALE TÖREDÉKEI

A Váradí graduále ma ismert töredékei közül négy származik a *kyrialéből*; a négy apró pergamentorzó a *Kyrie–Gloria* és *Sanctus–Agnus* tételpárok hajdani gyűjteményéből összesen nyolc darab rekonstrukcióját teszi lehetővé (lásd az 1. táblázatot a következő oldalon).

A műfajok szerint fölállított rend élén a győri Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Milkovics–Zámory-gyűjteményében őrzött fragmentum áll (Gy-MZ-1467).⁷ A keskeny pergamencsik az egykori fólió alsó része, s a rajta olvasható egyetlen szöveg- és kottasor az oldal legalsó sora volt.⁸ A rektó és a verző egy-egy sora egy-egy töredékes *Kyrie*-dallamot rejt. Két olyan dallamot, amelynek első pillantásra az ordinárium-tételek európai alapkészletéhez tartoznak, s így jelenlétük a váradí szerkönyvben sem mondható kivételesnek. A két tétel közül az egyiket biztosan azonosíthatjuk: a verző ön fennmaradt dallam a hivatalos római szerkönyvek XVI. számú *kyriéje*,⁹ Margaretha Landwehr-Melnicki európai és Kiss Gábor közép-európai ordináriumdallamokat rendszerező katalógusában a 217. számot viseli.¹⁰ A töredéken az első *Kyrie*-akklamáció maradt fenn, ezt igazolja egyfelől a szöveg és a kotta színezése, másfelől a pergamenfólió jobb felső sarkában még éppen kivehető X iniciálé, amely a második – *Christe eleyson* – szakaszt indította (Képmelléklet, XXIX/46. kép). A színezésnek ezzel a módjával hazai forrásokban csak elvétve találkozunk, annál sűrűbben fordul elő viszont a 15–16. századi reprezentatív cseh forrásokban: a cseh *scriptorok*, illuminátorok kedvelték a misekódexeket bevezető ordináriumtételek egyes szakaszainak (pl. trópuszainak) különböző színű (vörös, kék, arany) kiemelését, egyfajta hierarchikus megkülönböztetését.¹¹

A Milkovics–Zámory Könyvtár 1904-ben vált a győri Városi Közkönyvtár részévé. Az intézmény különböző nevek alatt működött 2013-ig, amikor fölvette a „Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér” nevet, amely 2017-ben „Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér” elnevezésre változott.

Köszönettel tartozom Lauf Juditnak, az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Fragmenta Codicum munkacsoport kutatójának, amiért fölhívta figyelmemet a töredékre, valamint Ősze Máriának, a győri Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér munkatársának, aki lehetővé tette számomra a töredék digitális másolatának tanulmányozását.

Kyrie XVI. – In feriis per annum. Vö. *Graduale Sacrosanctae Romanae Ecclesiae de Tempore et de Sanctis* (...), Desclée et socii, Parisiis – Tornaci – Romae – Neo Eboraci 1961, 54*.

¹⁰ Melnicki 1955, 118; Kiss 2009, 184.

¹¹ Egyes cseh graduálék *kyrialéi* már-már tobzódnak a színekben: *Graduale Mladá Boleslav-21691*, fol. 1–6*; *Martin Stupník graduáléja*, fol. 2–7*; *Franus-kancionále*, fol. 2^r, 14, 19, 28^r etc.

1. táblázat. A Váradi kyriale töredékei

A töredék sorszáma	Siglum	Könyvtár, jelzet	fólió	műfaj	Katalógusszám ⁷
1.	Gy-MZ-1467	Győr, Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér (Milkovich–Zámory Kvt. fondja) 1467	r	<i>Kyrie</i>	K 144 vagy K 151
1.	Gy-MZ-1467	Győr, Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér (Milkovich–Zámory Kvt. fondja) 1467	v	<i>Kyrie</i>	K 217
2.	Gy-EK-86-1	Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár Fragm. 86, ⁸ Szendrei F 654, fol. 1	r	<i>Gloria</i>	G 48
2.	Gy-EK-86-1	Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Fragm. 86; Szendrei F 654, fol. 1	v	<i>Gloria</i>	G 48
3.	Gy-EK-86-2	Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Fragm. 86; Szendrei F 654, fol. 2	r	<i>Sanctus</i>	S 36
3.	Gy-EK-86-2	Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Fragm. 86; Szendrei F 654., fol. 2	v	<i>Agnus Dei</i>	A 42
4.	Gy-EK-85	Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Fragm. 85; Szendrei F 613 (VI.15.32 jelzetű könyv lefejtett borítója)	r	<i>Sanctus, Agnus Dei</i>	S 119, A 141
4.	Gy-EK-85	Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár Fragm. 85; Szendrei F 613, VI.15.32 jelzetű könyv lefejtett borítója	v	<i>Sanctus</i>	S 182

⁷ A számok az alább felsorolt, a középkori európai források ordináriumdallamait műfajok szerint közreadó, a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben megjelent német katalógusokból származnak. A számozást dallamkatalógusában Kiss Gábor is átvette, kiegészítve a kialakított rendet a közép-európai források dallamainak adataival. Margaretha Landwehr-Melnicki: *Das einstimmige Kyrie des lateinischen Mittelalters. Forschungsbeiträge zur Musikwissenschaft Band I.* Regensburg, Gustav Bosse Verlag, 1955; Detlev Bosse: *Untersuchung einstimmiger mittelalterlicher Melodien zum „Gloria in excelsis Deo“.* *Forschungsbeiträge zur Musikwissenschaft Band II.* Regensburg, Gustav Bosse Verlag, 1955; Peter Josef Thannabaur: *Das einstimmige Sanctus der römischen Messe in der handschriftlichen Überlieferung des 11. bis 16. Jahrhunderts.* *Erlanger Arbeiten zur Musikwissenschaft.* Hg. Bruno Stäblein. Band 1. München, Walter Rieke, 1962; Martin Schildbach: *Das einstimmige Agnus Dei und seine handschriftliche Überlieferung vom 10. bis zum 16. Jahrhundert.* PhD. Diss. Erlangen-Nürnberg, 1967; Gábor Kiss: *Ordinariums-Gesänge in Mitteleuropa. Repertoire-Übersicht und Melodienkatalog.* Kassel–Basel etc.: Bärenreiter, 2009 (Monumenta Monodica Medii Aevi Subsidia Band 6).

⁸ *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Győr.* Hg. András Vizkelety et al. Budapest, Balassi, 1998 (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae 3); Szendrei 1981.

446

A rektón lejegyzett tétel meghatározása valamivel nehezebb: a dallam karakteréből, valamint a kottasor fölött ismét éppen csak kivehető levágott vörös szövegsorból arra következtethetünk, hogy ezúttal a tétel utolsó *Kyrie*-akklamációja őrződött meg (Képmelléklet, XXIX/47. kép). A töredék dallamával egyező, vagy ahhoz nagyon hasonló zárószakasz két *Kyrié*hez is tartozhatott: a Melnicki- és Kiss-jegyzék 144. és 151. számú dallama végződhetett így.⁹ Mindhárom tétel az európai *Kyrie*-repertórium archaikus, litániaszerű recitatív-akklamatív dallamai közé tartozik, amely Melnicki katológusának statisztikai kimutatásai szerint már a legkorábbi, 10–11. századi miseforrásokban megjelent,¹⁰ s onnan kezdve a középkor folyamán a nyugati latin kereszténység teljes területén töretlen népszerűségnek örvendett.¹¹

A *kyriék* pontosabb zenei meghatározásához és ezáltal a Váradi *kyriale* virtuális arculatának megrajzolásához a fennmaradt dallamszakaszok mikrovariánsokra lebontott elemzése nyújthat segítséget. Lássuk, mit árul el egy ilyen vizsgálat során a töredék két dallamtorzója.

A 217-es *Kyrie* Európa-szerte többféle transzpozícióban élt. A nyugat-európai források többnyire az archaikus, c-n induló és e-n záró alakot őrzik, a közép-európai térségben viszont az f-re épített, d-n záruló változat vált uralkodóvá, amelyet a töredéken is látunk.¹² Az itt lejegyzett, tercsávban mozgó recitatív formula nem egyezik az európai források szikár, a motívumot a g-a (vagy d-e) gerinc szekundmozgására szűkítő dallammenetével. Ahhoz a kissé kidolgozottabb-díszítettebb dallamvariánshoz közelít, amelyet Kiss Gábor ordináriumkatalógusában 217b alszámmal jelölt, és túlnyomórészt cseh, morva és lengyel forrásokból dokumentált.¹³ Ezt a változatot találjuk a

15–16. századi magyarországi szerkönyvek többségében is, mind azok központinak nevezett rétegében – a Bakócz- és a Futaki- graduáléban, a Nyitrai és Szántó-graduáléban –, mind a keleti és déli peremvidék forrásaiban – az Erdélyi, Gyergyói és Zágrábi graduáléban és a Csíksomlyói kancionáléban (lásd 1. kottapélda, felső sor). Töredékünk azonban egyetlen ponton eltér a hazai források ezen alapváltozatától: a *Kyrie* -e szótagja fölötti melizmatikus dallamszakasz két egymást követő,

⁹ Melnicki 1955, 109 és 111; Kiss 2009, 178 és 180.

¹⁰ Melnicki 1955, 18, 19, 26, 32.

¹¹ Melnicki 1955, 111, 118–119.

¹² Kiss 2009, 48.

¹³ Kiss 2009, 184.

ereszkedő tercét szekundl épésekkel tölti ki, szemben

1. kottapélda. *Kyrie* 217b, 1. akklamáció a többi forrás szekundok + terc megoldásával (lásd 1. kottapélda, alsó sor).

Azt is mondhatnánk, ez az apró eltérés elhanyagolható, hiszen nyilvánvalóan ugyanarról a dallamról van szó. A különbség azonban fölértékelődik, mihelyst kiszélesítjük áttekintésünk hatósugarát a környező közép-európai térség forrásanyagára. A 217-es *Kyrie* dallamát a töredékünkkel pontosan egyező változatban találjuk csaknem valamennyi vizsgált cseh forrásban. A két hagyományhoz tartozó forráskörben következetesen megmutatkozó eltérés arra utal, hogy nem a másoló pillanatnyi döntéséből fakadó véletlenről van szó, hanem olyan mélyen gyökerező zenei alkotóelemről, amely – a dallamok kimunkálásának sok más apró mozzanatával – az adott tradíció zenei fizionómiájának része, önazonosságának kifejezője volt.

A három *kyriét* a közép-európai források többségében egy helyen, a *kyriale* köznapokra szánt tételei között találjuk; rangjukra és liturgikus besorolásukra a *dominicale*, *feriale*, illetve *dominicale maius* és *minus* rubrikák utalnak.¹⁴ Sorrendjük e tömbön belül változó, ám a leggyakrabban a 144. és a 217. számú *Kyrie* kerül egymás mellé. A töredékünk két oldala és a rajta fennmaradt sorok elrendezése alapján feltételezzük, hogy a két tétel a váradi kódex eredeti rendjében is így követte egymást, azaz a rektó dallamfoszlánya a 144. *Kyrié*hez tartozott.

Rekonstrukciós kísérletünket tovább folytathatjuk a Váradi *kyriale* következő, a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtárban a Váradi antifonále törzskódexe mellett őrzött töredécsomag egyik fragmentumával (Gy-EK-86-1). E fragmentum a mise-ordinárium második műfajcsoportját alkotó *Gloria in excelsis Deo*-dallamok egyikének részletét őrizte meg. Az azonosítás ezúttal nem okoz nehézséget – a töredék mindkét oldalán a Vaticana XII.,¹⁵ Bosse és Kiss rendszerében 48. számú *Gloria*¹⁶ négy-négy szövegsora, illetve három-három kottasora olvasható: a rektón az eleje a kezdő *Gloria in excelsis Deo*-szöveg vörös kiemelésével a *Glorificamus te*-szakasz kezdetéig (Képmelléklet, XXX/48. kép), a verzón pedig a középrész az

¹⁴ Kiss 2009, 113–160 (az egyes források énekkészletének áttekintése a tételekhez tartozó rubrikákkal együtt).

¹⁵ Gloria XII. – In festis III. classis. I., vö. 11. jegyzet, 42*.

¹⁶ Bosse 1955, 98; Kiss 2009, 193.

omnipotens Domine fili unigenite-től az első *miserere nobis*-ig (Képmelléklet, XXX/49. kép). Az előző *Kyriékkel* szemben ez a *Gloria* a közép-európai térségben s ezzel együtt a magyarországi forrásokban jóval ritkábban fordul elő. Nem találjuk nyomát sem a központi esztergomi, sem a zágrábi, sem pedig az erdélyi hagyományban, csupán a periferikus Ulászló-, Kassai, Felvidéki és Brassói graduálékba került be. Annál gyakrabban fedezhetjük föl cseh forrásokban, mi több, ezekben következetesen a 217-es *Kyrié*hez kapcsolódik.¹⁷ Természetesen nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a Várad kiyriale eredeti rendjében is így volt, mindenesetre elképzelhető, hogy a két győri gyűjteményben fennmaradt fragmentum egykor talán a kódex két egymást követő föliója volt.

Meglepően hasonló, a várad ki kódex cseh színezetét igazoló következtetéseket vonhatunk le a győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtárban fennmaradt *Sanctus–Agnus*- töredék (Gy-EK-86-2) dallamelemzéséből is. A fragmentum az eredeti föliónak hozzávetőleg a fele, amely két negyedből van restaurálva; a két egymás mellé ragasztott pergamentorzó között egy keskeny csík hiányzik. A rektón a Thannabaur-féle *Sanctus*- katalógus¹⁸ 36. számú dallama (Képmelléklet, XXXI/50. kép), verzóján pedig a hozzá tartozó azonos dallamú, Schildbach-féle 42-es *Agnus*-tétel olvasható (Képmelléklet, XXXI/51. kép).¹⁹ A katalógusszerzők kimutatása szerint a fríg karakterű, E-tónusú tétel pár elsősorban a német, illetve közép-európai („ostländisch”) térség forrásaira jellemző.²⁰ Ennél alaposabb áttekintést nyújtott

Kassai Graduále II, f. 37

Ple - ni sunt

Graduale Mladá Boleslav-21691, f. 31

Ple - ni sunt

Várad ki Kyriále (fragm.), Gy-EK-2/recto

Ple - ni sunt

ordináriumkatalógusában Kiss Gábor, aki a kétféle szöveggel előforduló dallamot ugyancsak a regionális darabok köz é sorolva annak pontos forráshátterét is föltárta.²¹ Ezek szerint a szóban forgó *Sanct us–Agnus*-pár a magyar központi forrásokban ismeretlen, egyedül a Futaki-graduálékban jelenik meg egy sajátos, máshonnan egyelőre nem dokumentált változatban.²² Szerepel viszont a „per iferikus” forráscsoportban: az Ulászló-, a Kassai és a Brassói graduálékban, s *de martyribus* utasítással számos lejegyzésével találkozunk cseh kódexekben. Ha összehasonlítjuk a töredéken azon o sít ható

¹⁷ Kiss 2009, 193.

¹⁸ Thannabaur 1962.

¹⁹ Schildbach 1967.

²⁰ Thannabaur 1962, 24, 127.

²¹ Kiss 2009, 200.

²² Futaki, fol. 215^v. Kiss katalógusában a dallam 36a számmal közölve: Kiss 2009, 201.

dallamrészleteket a periferikus magyar, valamint a cseh források változatával (lásd 2. kottapélda), ugyanazt tapasztaljuk, mint a korábban bemutatott 217. *Kyrie* esetében.

A *pleni* szó második szótagja fölötti dallam megformálásában egyetlen apró, ám szignifikáns és következetes különbség jelentkezik, amely elválasztja egymástól a két forráscsoportot, és töredékünket ismét egyértelműen a cseh oldalhoz sorolja.

Ugyanilyen irányba mutatnak az *Agnus*-dallam egyes szakaszai (*Miserere* és *Dona nobis*

2. kottapélda. *Sanctus* 36, *Pleni sunt pacem*), amelyek szerencsés módon – a pergamen megcsonkítása és a rajta levő kottairás

kifakultsága ellenére – még éppen azonosíthatók. Jól kivehető a *Miserere* és a *Dona* melizmatikus dallamának indítása a kettős *clivisszel*, amely a *Sanctus* és *Agnus* ereszkedő ívének ismétlődő, a két tétel során összesen hétszer elhangzó motívumát vezeti

Kassai Graduale II, f. 37v

Mi - se - re - re no - bis Do - na no - bis pa - cem

Graduale Mladá Boleslav-21691, f. 31v

Mi - se - re - re no - bis Do - na no - bis pa - cem

Váradi Kyriále (fragm.), Gy-EK-2/verso

Mi - se - re - re no - [bis] Do - na no - bis pa - [cem]

3. kottapélda. *Agnus* 42, *Miserere nobis. Dona nobis pacem*

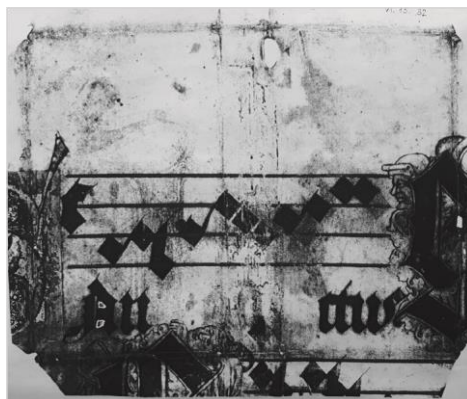

be (lásd 3. kottapélda 3. sor) ugyanolyan módon, ahogy az a cseh ordináriumhagyományban rögzült (3. kottapélda 2. sor). A tételt tartalmazó periferikus magyar forrásokban (3. kottapélda 1. sor) nem ezt a változatot találjuk. A sztereotíp, fölül ől induló és a fi nálisig ereszkedő dallammenet helyett itt az egyes szakaszok következetesen mindig alulról, az e-finális alá kanyarodva rugaszkodnak neki a következő, meredeken fölívelő szakasznak.

Az eddig elemzett töredékek alapján úgy vélhetnénk, a Váradi kyriale kevésbé illeszkedett a középkori magyar *ordinarium missae* hagyományába, ehelyett sokkal inkább a környező közép-európai térség regionális, olykor kifejezetten cseh vonulatát követte. Ennek a tendenciának valamelyest ellentmond a *kyriale* eddig főtárt töredéksorozatának utolsó darabja (Gy-EK-85). Annak ellenére, hogy a fragmentum mindkét oldalán mindössze egy-egy csonka szöveg- és kottasort őrzött meg, három ordináriumtétel azonosítását teszi lehetővé. A verzón a Schildbach- és Kiss-katalógus 182-es számú, közép-európai és magyar forrásokban egyaránt népszerű *Sanctus*ának második akklamációja maradt fenn (lásd az 1. képet a következő oldalon).²³ A rektón azonban a késő középkori divatos F-modusú 119-es *Sanctus*hoz tartozó *Benedictus* vége, a *Hosanna in excelsis* záró melizmája olvasható, az utána következő A iniciále és az alsó kottasor néhány hangja pedig elárulja, hogy a darabhoz a 141-es *Agnus*-dallam kapcsolódott (lásd a 2. képet a következő oldalon).²⁴ A Becket Tamás népszerű zsolozsmájának egyik

450

²³ Schildbach 1967, Melodie 182, 188; Kiss 2009, 221.

²⁴ Schildbach 1967, Melodie 119, 166; Kiss 2009, 210–211.

1. és 2. kép. Fragm. 85, fol. 1^{r-v} (Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár)

responzóriumból kölcsönzött dallam²⁵ az eddigiektől eltérően ismeretlen a cseh hagyományban, sőt, a teljes közép-európai térségben kizárólag magyar és lengyel forrásokban maradt fenn.²⁶

A négy ordináriumtöredék dallami és liturgiai vizsgálata némiképp zavarba ejtő eredményt hozott. A fragmentumokon fennmaradt tételek túlnyomó többsége alapján azt mondhatnánk, a Váradi graduále *kyriale*-ja cseh hatást tükröz, illetve összeállítója-másolója bizonyosan cseh mintapéldányokból is dolgozott. A cseh hatás ebben az esetben több pusztá színezetnél, hiszen az elemzett tételek egyike-másika nem valamely késő középkori divatos dallam importjáról tanúskodik, mint azt az antifonále néhány, a cseh hagyományból kölcsönzött szenthistóriájánál tapasztaltuk, hanem az *ordinarium missae* archaikus alaprétegébe ágyazódó dallamainak idegen, a magyar hagyománytól mind zeneileg, mind – a tételek valószínűsíthető sorrendjében és kapcsolatában – eltérő megformálásáról.

II. A SZEKVENCIONÁLE TÖREDÉKEI

A *szekvencionáléból* származó töredékek többsége a többi misekódex-fragmentummal ellentétben csaknem teljes bizonyossággal köthető a *temporale* vagy *sanctorale* meghatározott ünnepeihez. Bár a hét töredék nyolc szekvenciájának mindegyike csonkán maradt fenn, nyilvánvaló, hogy a legapróbb töredék is a teljes tétel meglétéről tanúskodik (lásd a 2. táblázatot a következő oldalon).

²⁵ Responsorium *Iacet granum*. Vö. Kiss 2009, 64 (11. kottapélda).

²⁶ Kiss 2009, 101, 103/c. táblázat, 210–211.

2. táblázat. Szekvenciatöredékek

Sorszám	Szignum	Könyvtár	fólió	ünne	incipit ²⁷	AH ²⁸	Kovács/ Szekvenciák ²⁹
1.	Mo-5194	Štátny archív Bratislava, pobočka Modra, sign. 5194 ³⁰	r	BMV/adv	<i>Mittit ad virginem</i> 5a, 5b	54/296	II 64, 293
1.	Mo-5194	Štátny archív Bratislava, pobočka Modra, sign. 5194	v	BMV/adv	<i>Mittit ad virginem</i> 7a, 7b	54/296	II 64, 293
2.	OSZK-A 66	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, A 66 ³¹	r	Corpus Christi	<i>Lauda Sion Salvatorem</i> 3a, 3b	50/584	II 93.2a, 362
2.	OSZK-A 66	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, A 66	v	Corpus Christi	<i>Lauda Sion Salvatorem</i> 4a, 4b	50/584	II 93.2a, 362
3.	Sa	Sárospatak, Egyházkerületi Nagykönyvtár, RMK II; 1043; R 195 borítója	?	Visitatio BMV	<i>Decet huius cunctis horis</i> 6b, 7a	48/423	II 54, 269
4.	ELTE-463	Budapest, Egyetemi Könyvtár, Kézirat- és Ritkaságtár, RMK III/463 borítója ³²	r	Procopius cf.	<i>Plaudant chori monachorum</i> 7a	54/93	–
4.	ELTE-463	Budapest, Egyetemi Könyvtár, Kézirat- és Ritkaságtár, RMK	v	Procopius cf.	<i>Plaudant chori monachorum</i> 8b, 9a	54/93	–

²⁷ Jegyzékünkben a szekvencia címe után a töredéken fennmaradt strófák sorszámát adjuk meg.

²⁸ Guido-Maria Dreves – Clemens Blume – Henry M. Bannister (eds.): *Analecta Hymnica Medii Aevi* I–LV. Leipzig, Reiland, 1886–1922.

²⁹ Kovács Andrea: *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei. Szekvenciák – kritikai dallamkiadás.* Budapest, Argumentum – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2017 (Musica Sacra Hungarica 1). (A továbbiakban Kovács 2017a.)

³⁰ A töredék és hordozókönyve könyvészeti leírását lásd: Eva Veselovská: *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi e civitatibus Modra et Sanctus Georgius*, Tomus I. Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Bratislava 2008, Nr. 60, 94. Mivel a töredék tartalma akkor még nem volt azonosítva, a katalógusban *Antiphonar* műfajmegjelöléssel szerepel.

³¹ Köszönöm Lauf Juditnak, hogy eljuttatta hozzám a töredék digitális másolatát a megjelenés előtt álló könyvészeti leírásával együtt.

³² A töredék leírását lásd a *Fragmenta Manuscriptorum Musicalium Hungariae Mediaevalis* weboldalon: <http://fragmenta.zti.hu/graduale-s-15-1-csonka-folio-budapest-egyetemi-konyvtar-rmk-iii-463-boritoja/>

		III/463 borítója					
5.	MTA-300-2	Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, T 300	r	Commune vv / BMV	<i>Uterus virgineus</i> 2b, 2a, 3a	54/248	II 4, 137

452

5.	MTA-300-2	Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, T 300	v	Commune vv / BMV	<i>Uterus virgineus</i> 3b, 4a, 4b	54/248	II 4, 137
6.	Gy-Mus-90	Győr, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum (korábban: Xántus János Múzeum) Fragm. 90; Szendrei F 611; 54.1.4. kötése	r	Commune vv	<i>Exsultent filiae Sion</i> 8a	50/ 351, 60	I 24, 60
6.	Gy-Mus-90	Győr, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum (korábban: Xántus János Múzeum) Fragm. 90; Szendrei F 611; 54.1.4. kötése	v	Dedicatio eccl.	<i>Psallat ecclesia mater illibata</i> 1, 2a	53/398	I 37, 100
7.	Gy-EK-VA	Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár/ Váradí antifonále, jelzet nélkül	r	BMV	<i>Ave virginalis forma</i> 5, 6, 7	54/243	–
7.	Gy-EK-VA	Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár/ Váradí antifonále, jelzet nélkül	v	BMV	<i>Ave virginalis forma</i> 8, 9, 10	54/243	–

A nyolc szekvenciából kettő a *temporale* készletébe tartozik (*Mittit ad virginem, Lauda Sion*), kettő-kettő a *sanctorale* meghatározott ünnepeihez (*Decet huius, Plaudant chori*), illetve a szüzek közös anyagához (*Uterus virgineus, Exsultent filiae*) kapcsolódik. Egy képviseli a templomszentelést (*Psallat ecclesia*), a fennmaradó egy pedig a konkrét liturgikus időszakhoz nem köthető Mária-szekvenciák sorába illeszkedik (*Ave virginalis forma*). Ha e funkcionális tagoláson belül a szekvenciákat egyenként is szemügyre vesszük, a csoportosítást tovább árnyalhatjuk.

A *Lauda Sion Salvatorem* (OSZK-A 66) Európa-szerte az úrnapi liturgia része volt, s ilyen funkcióban rögzíti valamennyi középkori magyar forrás is. A *proprium de sanctis* két, a töredékeken megőrződött szekvenciájának liturgikus helye is

egyértelműen meghatározható: a *Decet huius cunctis horis* (Sa) Mária látogatása július 2-i ünnepének, a *Plaudant chori monachorum* (ELTE-463) pedig a két nappal utána ünnepelt Szent Prokop miseliturgiájának része volt. Emléknapjaik közelsége alapján feltételezhetjük, hogy szekvenciáik a Váradai szekvencionále eredeti rendjében is egymás után következtek.

Az *Uterus virgineus* (MTA-300-2) és az *Exsultent filiae Sion* (Gy-Mus-90) a szüzek közös anyagának szekvenciáihoz tartoztak, amelyeket rendszerint a szekvencionále végén, a *commune*-tételek között jegyezték le. A töredékeink által szerencsésen fönntartott tételrendnek köszönhetően az *Exsultent filiae Sion* liturgikus funkcióját és kódexbeli elhelyezkedését még pontosabban rekonstruálni tudjuk. 6. számú töredékünk ugyanis az egyetlen, amely csonka fólióján két szekvencia részletét őrizte meg, s így azok sorrendjéről is tanúskodik: a rektón a templomszentelési *Psallat ecclesia*, a verzón a szüzek közös szekvenciája, az *Exsultent filiae Sion* maradt fenn. A két szekvenciát számos középkori forrásban találjuk egymás mellett;³³ bár sorrendjük olykor fölcserélődött, rendszerint a *szekvencionálék commune sanctorum*-tételsorának végén kaptak helyet. Ha feltételezzük, hogy a Váradai graduáléban is így volt, töredékünk a szekvencionále végéről származik.

Kevésbé egyértelmű a táblázatunk (hipotetikusán) első tételeként föltüntetett *Mittit ad virginem* liturgikus funkciója és ebből fakadóan a kódexben elfoglalt helye. E tétel állhatott az ádventi időszak – leggyakrabban votív – Mária-miséinek szekvenciái között (*de domina in adventu* rubrikával), sőt, nem ritkán azok élén, vagyis a szekvencionále elején, de éppúgy helyet kaphatott a pusztán *de beata* vagy *de domina* megjelöléssel rubrikázott, pontos liturgikus asszignációt nem tartalmazó Mária-tételek között is. E Mária-szekvenciák külön fejezetbe tömörítve rendszerint a kódex végén, a *commune*- készlet után álltak, de szigetszerűen is elhelyezkedhettek a szekvencionále nagyobb egységei között. Szövegük alapján egyes szekvenciák Mária-ünnepekhez kapcsolódtak, de ugyanúgy megjelenhettek a *commune virginum* tételsorában is.³⁴ Így lehetséges, hogy a töredékünkön fönntmaradt, többnyire a szüzek *prosái* közé sorolt *Uterus virgineus* a prágai székesegyház 14. századi graduáléjában a Mária-szekvenciák közt bukkan föl, közvetlenül megelőzve a hangsúlyosan Szűz Máriát megjelenítő szövegű *Ave virginalis* formát.³⁵

Ha a Váradai szekvencionále eddig ismert tételeit az európai szekvenciaköltészet stílusrétegei szerint csoportosítjuk, csupán kettőt sorolhatunk a klasszikus notkeriánus, illetve délnémet készletbe (*Psallat ecclesia mater illibata*, *Exsultent*

³³ Források: Arnestus-szekvencionále, fol. 237, fol. 239; Prágai misszále-XVI A 16, fol. 388^r. A cseh források szekvenciakészletének jegyzékszerű áttekintését lásd Hana Vlhová-Wörner <http://hymnologica.cz/> weboldalán.

³⁴ Kovács Andrea: *Szekvenciák a középkori Magyarországon – II. Liturgikus alkalmazás*. In: *Magyar Egyházzene* 21 (2013/2014) 4. szám, 359–376.

³⁵ Prágai graduále-XII A 1, fol. 73^v, 76^r: *Prose de beata virgine* rubrikával indítva.

filiae Sion), a fennmaradó hat a késő középkori új stílusú, két esetben konkrét szerzőhöz köthető kompozíciók közé tartozik. Ha e fölöstásra rávetítjük az egyes szekvenciák európai, közép-európai és magyarországi hagyományozásának hálóját, négyet (*Psallat ecclesia*, *Exsultent filiae Sion*, *Mittit ad virginem*, *Lauda Sion Salvatorem*) sorolhatunk az összeurópai törzskészlet, kettőt (*Uterus virgineus*, *Decet huius cunctis horis*) pedig a szűkebb közép-európai térség regionális darabjai közé. Egy szekvencia – a Procopius tiszteletére költött *Plaudant chori monachorum* – kizárólag cseh forrásokban fordul elő, egyet pedig – *Ave virginalis forma* – mindössze néhány délnémet és cseh kéziratból ismerünk. A magyar *sequentarium* alapkészletébe, azaz a valamennyi középkori magyarországi rítusterület forrásaiban ismert darabok közé tartozik az európai törzssanyag négy tétele mellett a *Decet huius cunctis horis*, a ritkábban dokumentáltakhoz pedig az *Uterus virgineus*.

A nyolc fennmaradt szekvencia természetesen kevés ahhoz, hogy belőlük a 15. század végi Váradi szekvencionále repertóriumát, vagy – még merészebbre vállalkozva – a váradi egyházmegye késő középkori szekvenciakészletét rekonstruáljuk. Bármilyen csábító is annak mérlegelése, hogy a rendelkezésre álló töredékes tételeket a *prosarium* egyfajta „keresztmetszetének” tekintsük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a fragmentumok a hajdani kódex véletlenszerűen megőrződött maradványai csupán, amelyek az egykori *szekvencionálénak* legjobb esetben is legföljebb egyhatodát teszik ki. Mint azt előbbi áttekintésünkben hangsúlyoztuk, öt szekvencia illeszkedik a középkori magyar források alapkészletébe: az úrnapi *Lauda Sion*, a szűzek közös miséjének *Exsultent filiae Sionja* és a templomszentelési *Psallat ecclesia*. Valamennyi magyar rítusterületen megtalálható, s egyikük sem tekinthető valamely térség vagy részahagyomány jellegzetes elemének.³⁶ E három, nemcsak a magyarországi, de az európai törzskészlethez tartozó darab mellé állíthatjuk az új stílusú *Mittit ad virginem* Mária-szekvenciát, valamint az 1387-ben bevezetett *Visitatio beatae Mariae virginis* ünnep *Decet huius cunctis horis* szekvenciáját, Johannes de Jenstejn prágai érsek kompozícióját, amely ugyan jóval kevesebb forrásban maradt fenn, ezek azonban az előzőkhöz hasonlóan a középkori Magyarország valamennyi régióját lefedik.³⁷

A három fennmaradó darab közül kettővel (*Plaudant chori monachorum*, *Ave virginalis forma*) egyáltalán nem találkozunk a középkori magyar *sequentariumban*, s csupán egyikükről (*Uterus virgineus*) mondhatjuk el, hogy annak peremén foglal

³⁶ Kovács Andrea: *Szekvenciák a középkori Magyarországon – I. Tételkészlet és rítusterületek*. In: *Magyar Egyházzene* 21 (2013/2014) 3. szám, 259–276 (a magyarországi törzssanyag táblázatos áttekintése a 271. oldalon); Kovács Andrea: *Szekvenciák a középkori Magyarországon. Repertóár, tradíciók, dallamok*. Argumentum – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, Budapest 2017 (Musica

Sacra Hungarica 2), 81–91. (A továbbiakban Kovács 2017b.)

³⁷ Sarlós Boldogasszony ünnepének szekvenciakészletéhez lásd Kovács 2017b, 340–343.

helyet. A *Plaudant chori monachorum* bizonyosan cseh szekvencia: a sázavai kolostor apátja, az 1204-ben szentté avatott s hamarosan Csehország védőszentjeinek sorába emelt Procopius tiszteletére készült, s kizárólag cseh forrásokból ismert. Az *Ave virginalis forma* Mária-szekvencia, Jakob von Mühlendorf szerzeménye, amint azt egy korábbi tanulmányunkban részletesen kifejtettük,³⁸ a 14. század második felében és a 15. században elsősorban német nyelvterületen volt igen népszerű. Számos délnémet forrása mellett eddig mindössze egy cseh graduáléban bukkantunk nyomára,³⁹ így kutatásunk jelen pillanatában nem tudjuk eldönteni, vajon milyen úton, milyen közvetítéssel került a váradi kódex szekvenciái közé.

Az új stílusú, a 13. században keletkezett *Uterus virgineus* középkori hangjelzett kódexeink közül egyedül a Futaki-graduáléban maradt fenn, nyomait emellett csupán két 18. században készült, de középkori anyagot hagyományozó zágrábi graduále őrzi.⁴⁰ Az *Analecta Hymnica* forrásjegyzékében túlnyomórészt délnémet–osztrák és cseh kódexek és nyomtatványok szerepelnek annak ellenére, hogy a szekvencia feltehetőleg francia környezetben született.⁴¹ Bár nem tartozik a cseh graduálék és szekvencionálék törzskészletébe, bekerült a prágai székesegyház két reprezentatív késő középkori misekódexébe,⁴² valamint néhány sziléziai és morva forrásba. A szekvencia töredékünkön fennmaradt szakaszainak zenei megformálásában a vizsgált források egységesek, így ebben az esetben a zenei mélyelemzés csupán megerősítette a Váradi szekvencionále közép-európai beágyazottságát. A fragmentum szövegváltozata azonban nem igazodik az *Uterus virgineus* kevés magyar lejegyzéséhez. A strófák rekonstruálható sorrendje (2a *Salomon pacificus*, 2b *Virgo thronus exstítit*) és a 2b szakasz pontos megszövegezése⁴³ a szekvencia cseh szöveghagyományába illeszkedik.⁴⁴

Ha a Váradi szekvencionále fennmaradt szekvenciatöredékeinek elemzését ezen a ponton befejezettnek tekintenénk, eddigi eredményeinket összefoglalva azt mondhatnánk, a kézirat apránként élénk tűnő fiziognómiája megfelel egy késő középkori, a központi esztergomi liturgikus és zenei hagyománytól valamelyest

³⁸ Czagány Zsuzsa: *A Zalka Antifonále utolsó lapja*. In: *Tükröződések. Ünnepi tanulmánykötet Domokos Mária népzene-kutató-zene-történész tiszteletére*. Szerk. Szalay Olga. Budapest, L'Harmattan, 503–513.

³⁹ Prágai graduále-XII A 1, fol. 76.

⁴⁰ Kovács 2017a, *Uterus virgineus*: 137/Nr. II 4, 68*.

⁴¹ AH 54, 391: *Frankreich ist sehr schwach durch Quellen vertreten; und doch möchte man glauben, daß dort im 13. Jahrh. die Sequenz entstand, aber trotz ihrer Schönheiten ebendort weniger Anklang fand, als in Deutschland*.

⁴² Prágai graduále-XII A 1, fol. 73^v; Prágai misszálé-XIV A 16, fol. 396^v.

⁴³ Bár a strófából csak szófoszlányok látszanak, ezek alapján is csaknem biztosra vehetjük, hogy a Vára di szekvencionále eredeti szövegváltozata *Virgo thronus exstítit, cui Deus praestítit* volt, szemben a Futaki-graduále *Thronus cui exstítit, Deus sibi praestítit* variánsával.

⁴⁴ Prágai graduále-XII A 1, fol. 74^r; Cseh kancionále-243, fol. 28, fol. 40.

elkülönülő, de azzal alapvetően nem ütköző, a liturgikus költészet regionális áramlatai felé nyitott egyházi központ gyakorlatának. Megállapításunknak a repertórium e viszonylag koherens kivágatától élesen elkülönülő, közvetve vagy közvetlenül a cseh kultúrkörből származó két szekvencia sem mondana ellent, hiszen mindkettőt a váradi kódexcsalád keletkezéstörténeti háttéréből fakadó, azzal magyarázható pillanatnyi művelődéstörténeti transzmisszió kézzel fogható tanúságaként értelmezhetjük. A cseh eredetű énektételek, ciklusok felszíni beszűrődésére a Váradi antifonáléban is találunk példát: a Mátyás apostol-, Márta- vagy Bertalan-históriák úgy színesítik a kódex anyagát, hogy közben érintetlenül hagyják a benne foglalt zsolozsmarepertórium archaikus rétegét. Az ordináriumtételek elemzésénél azonban láttuk, hogy egy-egy darab látszólag szokványos előfordulásának nyugtázása hamis következtetésekhez vezethet, s kutatásunk tárgyáról csak úgy kapunk komplex képet, ha a tételkészlet áttekintését a dallamvizsgálat eredményeivel egészítjük ki. A következőkben tehát annak járunk utána, vajon az európai és magyarországi törzskészlet öt szekvenciájának a töredékeken megőrződött kivágatai beleillenek-e a magyar források által közvetített dallamhagyományba. Különösen fontos ilyen szemmel megvizsgálni a régi stílusú szekvenciákat, hiszen az archaikus, a hagyományban korán és erősen meggyökerezett dallamok eltérései más információt közvetítenek, és nagyobb súllyal esnek a latba, mint a késő középkor zenei ízlését tükröző új stílusú darabok esetlegesebb változatai.⁴⁵

⁴⁵ Vizsgálatunkban nagy segítségünkre volt Kovács Andrea *Szekvenciák a középkori Magyarországon* c. munkája, illetve a magyarországi szekvenciák kritikai kiadása, amelyet saját, a közép-európai (elsősorban cseh) forrásokra összpontosító kutatásunk tapasztalataival egészítettünk ki.

A Váradí szekvencionále töredékeinek két archaikus tétele közül a *Psallat ecclesia mater illibata* összehasonlító dallamelemzése bizonyult tanulságosnak. A klasszikus notkeriánus szekvencia Közép-Európa valamennyi térségében, így Magyarországon

Csíksomlyói Kancionále, f. 86v
[...] hu - ius ecc - le - si - ae

Szepesi Graduále II, f. 75
[...] hu - ius ecc - le - si - ae

Váradí Szekvencionále (fragm.), Gy-Mus-1/recto, cseh graduálék
[...] hu - ius ecc - le - si - ae

is az egész középkor folyamán népszerű volt. Bár kottás lejegyzésével mindössze hét hazai – felvidéki és erdélyi – kéziratban találkozunk, e lejegyzések a szekvencia csaknem egységes zenei hagyományozásáról tanúskodnak.⁴⁶ A források többségében a darab d-tónusban (*protus*- tonalitásban) halad (lásd 4. kottapélda, 1. sor), az utolsó három párversben pedig kvarttal följebb lépve g-n zár. E lejegyzésmódtól csupán az Ulászló- és a Szepesi graduále válik el, amely a szekvenciát kvarttal följebb transzponálva *tetrardus*-tónusban értelmezi, és

4. kottapélda. *Psallat ecclesia, huius ecclesiae*

ennek megfelelően főrészt g-re, zárószakaszt pedig c-re írja le (4. kottapélda, 2. sor). Ez a lejegyzésmód, illetve zenei értelmezés a *Psallat ecclesia* cseh hagyományozására jellemző,⁴⁷ és ennek csonka, de jellegzetes kivágatát találjuk töredékünkön is (4. kottapélda, 3. sor).

Az Aquinói Tamásnak tulajdonított úrnapi *Lauda Sion Salvatorem* kétféle változatban élt a középkori Magyarországon. Mint arra Kovács Andrea rámutatott, forrásaink e szekvencia változatainak alkalmazásában két jól körülhatárolható csoportra oszlanak: a felvidéki, erdélyi szász és zágrábi kéziratok a darab mintájául szolgáló Szent Kereszt szekvenciaszerkezetét és dallamát követik, betagozódva ezzel egy szélesebb közép-európai hagyományba, az esztergomi, pálos és erdélyi kör forrásai ezzel szemben egy sajátos, mind szerkezetében, mind dallamában módosított változatot örökítenek tovább

⁴⁶ Kovács 2017a, 100/Nr. I 37, 64*.

⁴⁷ Cseh források: Arnustus-szekvencionále, fol. 237; Prágai graduále-XII A 1, fol. 198^v; Graduale Mladá Boleslav-21691, fol. 389.

Futaki Graduále, f. 269v

In hac men-sa no-vi-re-gis

Szepesi Graduále, f. 28

In hac men-sa sum-mi-re-gis

Váradí Szekvencionále (fragm.), OSZK-066/recto

In hac men-sa sum-mi [regis]

5. kottapélda. *Lauda Sion Salvatorem*,
3b) *In hac mensa*

nobis filium ora sanctissima záradékkal,⁵³ amely ezzel a dallamváltozattal a magyarországi források közül egyedül az Ulászló-graduáléban olvasható.⁵⁴ Sokkal nagyobb számban található viszont ez a változat 15–16. századi cseh kódexekben: többek közt ugyanazokban a graduálékban és kancionálékban, amelyeket töredékeink *Kyrie*-dallamainak vizsgálatába vontunk be. A szövegválasztás cseh orientációját ezúttal is megerősíti a szekvencia zenei megjelenésformája: a töredéken nem az Esztergom ható- sugara alá tartozó forráskör variánsa maradt fenn (lásd 6.

(lásd 5. kottapélda, 1. sor).⁴⁸ A töredékünkön azonosítható részlet (5. kottapélda, 3. sor) a szekvencia 3. és 4. verspárjának kivágatát tartalmazza a „periferikus” csoportnak megfelelő lejegyzésben, sőt, a 3b strófa jellegzetes szóhasználatával⁴⁹ e csoporton belül a felvidéki forrásokhoz igazodik⁵⁰ (5. kottapélda, 2. sor).

A Váradí antifonále 2008 és 2013 között feltárt modori töredékanyagában⁵¹ a tizenhárom antifonáletorzó közt egyetlen szekvencionáletöredékként fennmaradt *Mittit ad virginem* különleges szöveg- és dallamvál-

tozatát külön tanulmányban mutattuk be.⁵² A fragmentumon szerencsés módon a darab utolsó szakasza őrződött meg azzal a *Pro*

⁴⁸ Kovács 2013/2014, 166–169; Kovács 2017b, 362–368.

⁴⁹ [...] *novi regis* helyett [...] *summi regis*.

⁵⁰ A 3b strófa *In hac mensa summi regis* kezdete megegyezik a Szepesi, Kassai és Ulászló-graduále – cseh forrásokban is igen gyakori – változatával, szemben a többi forrás *In hac mensa novi regis* szövegével. Vö. Kovács 2017b, 364.

⁵¹ A Pozsony melletti Modor városi levéltárában talált váradí töredékekről lásd Veselovská 2008, nr. 7, 10, 26–29, 33, 34, 54, 55, 61–63; Czagány Zsuzsa: *Töredék, kódex, rítus, hagyomány. A Zalka Antifonále győri és modori töredékeinek tanúsága*. In: *Zenetudományi Dolgozatok* 2011. Szerk. Kiss Gábor. Budapest, MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2012, 123–141.

⁵² Czagány Zsuzsa: *Töredék, kódex, rítus, hagyomány II. A Váradí Szekvencionále újonnan előkerült darabja*. In: *Zenetudományi Dolgozatok* 2012. Szerk. Kiss Gábor. Budapest, MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2014, 45–56; Zsuzsa Czagány: *Böhmische „Zutaten” im Waradiner Sequentiar*. In: *Ars musica and Its Contexts in Medieval and Early Modern Culture*. Ed. Paweł Gancarczyk. Warszawa, Liber Pro Arte, 2016, 237–245.

⁵³ *Pro nobis fili[um] ora sanctissima, ut post exi[li]um fruamur gloria, san[ctorum omnium]*.

⁵⁴ A Patai graduáléban (fol. 140) a *Pro nobis*-záradék eltérő dallamvariánssal lejegyezve.

kottapélda, 1. sor, a következő oldalon), sőt nem is az Ulászló-graduále hasonló f-tonalitású, ám a melizmák

Bakócz Graduále, f. 249v

Ulászló Graduále, f. 378

Váradí Szekvencionále (fragm.), Mo-5194/recto

6. kottapélda. *Mittit ad Virginem,*

5a) [*Audit et suscipit ...*] *sed admirabilem*; 5b) *Consiliarium humani generis*

áttagolásával a zenei hangsúlyokat átszerkesztő változata (6. kottapélda, 2. sor), hanem ugyanennek a cseh forrásokra jellemző, c-re transzponált alakja (6. kottapélda, 3. sor).⁵⁵

ÖSSZEFOGLALÁS

Eredményeink megerősítették azt a zenetörténeti kutatásban többször megfogalmazott véleményt, miszerint a középkori misekódexek fő egységei a hagyományozás és hagyományörzés szempontjából nem viselkednek egyformán, s így vizsgálatukat sem végezhetjük azonos irányvonalak, szempontok és elvárások mentén. Ha tetszik, más más kutatómódszertani paradigma felől kell közelítenünk a graduále *proprium*ához, *kyriale*jához és *szekvencionálé*jához.

Mind Szendrei Janka, mind Kiss Gábor fölhívták a figyelmet arra, hogy a *kyriale* természete, hagyományozásmódja a középkorban eltérhetett a graduále törzskészletének kialakításától, „tágabb teret engedett az újításoknak, önálló

⁵⁵ Ugyanezt a transzponált f-tónusú változatot találjuk a következő cseh forrásokban: *Franuskancionále*, fol. 232^v, *Graduale Mladá Boleslav-21691*, fol. 400^v, *Jan Táborský graduáléja*, fol. 212^v.

kezdemenyezéseknek”,⁵⁶ illetve „a más műfajokban tapasztaltnál nagyobb szabadság olyan heterogén repertoárokat eredményezett, amelyekben esetenként a legkülönbélebb elterjedtségű, korú és stílusú dallamokat találjuk egymás mellett”.⁵⁷ Ez magyarázatot adna az idegen (cseh) eredetű darabok megjelenésére, de arra nem, miért jegyezték le a klasszikus tételeket magyar dallamváltozatuk helyett a cseh forrásokra jellemző alakjukban. S végképp nem tenné világossá a szekvenciagyűjtemény hasonlóképpen zavarba ejtő kétarcúságát.

A fennmaradt zenei tételek tanulságának összefoglalását követően fölmerül a kérdés, vajon mennyire tekinthetjük reprezentatív váradi forrásnak a Váradi graduále *kyriale* és szekvencionále részét? Valóban a váradi székesegyház szokásrendjét, liturgikus énekgyakorlatát, késő középkori liturgikus-zenei orientációját tárja eléink? Vagy a misekódex e két egységének összeállításánál más szempontok, preferenciák érvényesültek, mint a zsolozsma-antifonále és a *mise proprium* szerkesztésénél? Miként értékeljük a vizsgált tételkészlet erőteljes, mind a tételválogatásban, mind a dallamalakításban megmutatkozó cseh irányultságát? És mivel magyarázzuk a néhány, még ezen belül is idegen darab meghökkentő előfordulását?

Tudva azt, hogy tanulmányunkban összefoglalt eredményeink a szokásosnál jóval kevésbé bizonyulnak időtállóknak, mégis úgy véljük, a töredékekből kirajzolódó Váradi *kyriale* és szekvencionále egy gazdag, alapvetően regionális, a közép-európai térségre jellemző tételkészletet foglalt magában. Minden bizonnyal nem szorítkozott a középkori váradi egyházmegye klasszikus – a rendelkezésünkre álló töredékekből egyelőre nem is rekonstruálható – alapkészletére, hanem egyfajta gyűjteményként foglalta össze – feltehetően a magyar törzsanyag mellett – a régió népszerű, elsősorban cseh területen elterjedt darbjait és dallamait. A váradi díszkódexsorozat ordináriumtétéleinek és szekvenciáinak gyűjteményében így talán nem a helyi tradíció és nem is a kelet-magyarországi liturgikus énekgyakorlat érett, 15. század

⁵⁶ Szendrei Janka: *Graduale Strigoniense* (s. XV/XVI). Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1993 (Musicalia Danubiana 12), 74.

⁵⁷ Kiss Gábor: *A középkori magyar kyriale*. In: *Magyar Egyházzene* 7 (1999/2000), 2. szám, 159–170, 160.

végi megnyilvánulását kell látnunk, hanem egy késő középkori művelődéstörténeti kapcsolat látványos, ám mégis pillanatnyi lenyomatát.

460

FÜGGELÉK

*A tanulmányban idézett cseh források*⁵⁸*Arnestus-szekvencionále*

Sequentionale Arnesti de Pardubice, 1363–1374. Praha, Archiv Pražského hradu, fond Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, ms. P VIII

Prágai misszále-XVI A 16

Missale ecclesiae Pragensis, s. 14/ex. Praha, Knihovna Národního muzea, XVI A 16
http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NMP__XVI_A_16__2EHVH11-cs

Prágai graduále-XII A 1

Graduale ecclesiae Pragensis, s. 14–15. Praha, Knihovna Národního muzea, XII A 1
http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NMP__XII_A_1__0D009G5-cs

Graduale Mladá Boleslav-21691

⁵⁸ Az Arnestus-szekvencionále kivételével valamennyi általunk idézett cseh forrás leírása és digitális másolata megtalálható a www.manuscriptorium.com weboldalon, ezért mindegyiknél föltüntetjük az ide vezető elérési címet (megtekintve 2019. május 30.).

Graduale (Graduál mladoboleslavský Janíčka Zmilelého z Písku), s. 16/in. Mladá Boleslav, Okresní muzeum, inv. č. 21691

http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-OMMB__INV_C_21691_44TGV4A-cs

Martin Stupník graduáléja

Graduale ex Pilsen (Plzeňský graduál Martina Stupníka), 1491. Praha, Knihovna Národního muzea, XII A 20

http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NMP__XII_A_20__3ROG1K0-cs

Franus-kancionále

Cantionale ecclesiae S. Spiriti in Königgrätz (Codex Franus), 1505. Hradec Králové, Muzeum Východních Čech, II A 2

http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-MVCHK_HR_6__II_A_6_0OSL9UC-cs

Jan Táborský graduáléja

Graduale, 1530. Chrudim, Regionální muzeum v Chrudimi, 12580

http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-RMC__12580__363ZZJD-cs

Cseh kancionále-243

Cantionale ex Bohemia, s. 14–15. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 243. Mikrofilmje digitalizálva az MTA BTK Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztályán (jelzete Z 376)

A tanulmányban idézett magyar források

Bakócz-graduále

S. 15–16. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, I. 1a-b

Csíksomlyói kancionále

S. 16. Şumuleu Ciuc (Csíksomlyó), Ferences Kolostor Könyvtára, 5252

Ulászló-graduále

S. 16/in. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, I. 3

Kassai graduále

S. 16/in. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 172a-b

Szepesi graduále

1426. Spišská kapitula (Szepeshely), Knižnica Spišskej kapituly, Mus. 1

Brassói graduále

S. 16/in. Sibiu (Nagyszeben), Biblioteca Muzeului Brukenthal, Ms. 759

Futaki-graduále

Futaki Ferenc graduáléja, 1463. Istanbul, Topkapi Sarayi Müzesi, No. 68 (olim 2429)

Patai graduále

S. 16/med. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Lat. 3522

Nyitrai graduále

S. 16/in. Bratislava (Pozsony), Slovenský národný archív, 67

Szántó-graduále

Gyöngyösi Szántó András graduáléja. 1618–1623. Budapest, Egyetemi Könyvtár, A 114

Erdélyi graduále

1534. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Lat. 3815

Gyergyói graduále

S. 16/1. Alba Iulia (Gyulafehérvár), Biblioteca Natională a României, Filiala Batthyaneum, R IX. 57

Zágrábi graduále

S. 14. Zagreb (Zágráb), Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, III. d. 182

Váradi („Zalka”) antifonále

S. 15/ex. Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, jelzet nélkül

* * *

Zsuzsa Czagány

Kyriale und Sequentiar

Analytische Untersuchung zweier Fragmentengruppen der spätmittelalterlichen Prachtkodizes der Waradiner Kathedrale

Die in den letzten Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts entstandene Reihe großformatiger, illuminiertes und mit böhmischer Choralnotation ausgestatteter Handschriften der mittelalterlichen Kathedrale zu Großwardein ist heute lediglich fragmentarisch überliefert. Im Gegensatz zum Waradiner Antiphonar, das trotz Verluste immerhin mit etwa einem Drittel seines ursprünglichen Bestandes erhalten ist, lässt sich die Existenz der Waradiner Meßhandschriften (Graduale, Sequentiar und Kyriale) nur durch sekundäre Berichte der im 16–17. Jahrhundert verfassten Kathedralinventare sowie durch einige vereinzelt verifizierte Fragmente der Kodizes bestätigen.

Die erhaltenen Fragmente des Waradiner Graduals, Kyrials und Sequentiars sind demnach von größter Bedeutung, sie repräsentieren ja die einzige bisher bekannte Primärquelle der mittelalterlichen Meßliturgie der Waradiner Kathedrale. Das auf diese Weise überlieferte Material ist natürlich zu schmal, um dadurch die Zusammensetzung, Struktur oder melodische Physiognomie des Repertoires untersuchen zu können. Wir müssen uns mit einer notwendigerweise stichprobenartigen Prüfung der erhaltenen Angaben, d. h. mit der Untersuchung der zufallsartig überlieferten Fragmente begnügen. Im vorliegenden Aufsatz wird dies durch inhaltliche und musikalische Mikroanalyse der Gesänge einzelner erhaltenen Fragmente aus dem Kyrial und Sequentiar versucht.

46. kép. Győr, Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Milkovics–Zámory-gyűjtemény,
Fragm. 1467, fol. 1^v

47. kép. Győr, Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Milkovics–Zámory-gyűjtemény,
Fragm. 1467, fol. 1^r

48. kép. Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Fragm. 86, fol. 1^r

49. kép. Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Fragm. 86, fol. 1^v

XXX

50. kép. Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Fragm. 86, fol. 2^r

51. kép. Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Fragm. 86, fol. 2^v

